

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 4 (103)

Астана
2023

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

- СЫДЫҚОВ**
Айбек Жексеналыұлы – PhD докторы (алқа төрағасы) (Қазақстан)
- ИБРАЕВА**
Ақмарал Ғосманқызы – алқа төрағасының орынбасары, Қазақстан ұлттық жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
- ТАЙМАҒАМБЕТОВ**
Жәкен Қожахметұлы – ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
- САМАШЕВ**
Зайнолла Самашұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
- АЙМҰХАМБЕТ**
Жанат Әскербекқызы – филология ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
- ҮМІТҚАЛИЕВ**
Ұлан Үмітқалиұлы – тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
- МЕРЦ**
Виктор Карлович – тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
- ЖАБАҒИН**
Мақсат – тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
- БИҒОЖИН**
Ұлан Зейноллаұлы – PhD докторы (Қазақстан)
- САБИТОВ**
Жаксылық – PhD докторы (Қазақстан)
- ДЮПЮЙ**
Пауло – PhD докторы (Қазақстан)
- ҚАРА**
Әбдуақап – доктор, профессор (Түркия)
- ШАМИЛЬОГЛУ**
Юлай – PhD, профессор (АҚШ)
- АЙТПАЕВА**
Гулнара Амановна – филология ғылымдарының докторы, профессор (Қырғызстан)
- РАДИВОЖЕВИЧ**
Мильяна – PhD, қауымдастырылған профессор (Ұлыбритания)

EDITORIAL BOARD:

- Aibek Sydykov** – Doctor PhD (Chairman of the editorial board) (Kazakhstan)
- Akmaral Ibrayeva** – Deputy chairman of the editorial board, Doctor of historical sciences, professor, Academician of the National Academy of Natural Sciences of Kazakhstan (Kazakhstan)
- Zhaken Taimagambetov** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of NAS RK (Kazakhstan)
- Zainolla Samashev** – Doctor of Historical Sciences, (Kazakhstan)
- Zhanat Aimukhambet** – Doctor of Philology, Professor (Kazakhstan)
- Ulan Umitkaliev** – Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
- Victor Merts** – Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
- Maxat Zhabagin** – Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
- Ulan Bigozhin** – PhD (Kazakhstan)
- Zhaxylyk Sabitov** – PhD (Kazakhstan)
- Paula Dupuy** – PhD (Kazakhstan)
- Kara Abdulvahap** – Doctor, professor (Turkey)
- Uli Shamiloglu** – PhD, professor (USA)
- Gulnara Aitpaeva** – Doctor of Philology, Professor (Kyrgyzstan)
- Radivojevic Miljana** – PhD, Associate professor (UK)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

СЫДЫКОВ Айбек Жексеналыевич	– PhD доктор (председатель коллегии) (Казахстан)
ИБРАЕВА Акмарал Госмановна	– заместитель председателя коллегии, Академик Казахской национальной академии естественных наук, доктор исторических наук, профессор (Казахстан)
ТАЙМАГАМБЕТОВ Жакен Кожаметович	– ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
САМАШЕВ Зайнолла Самашевич	– доктор исторических наук, профессор (Казахстан)
АЙМУХАМБЕТ Жанат Аскербекевна	– доктор филологических наук, профессор (Казахстан)
УМИТКАЛИЕВ Улан Умиткалиевич	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
МЕРЦ Виктор Карлович	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
ЖАБАГИН Максат	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
БИГОЖИН Улан Зейноллаулы	– PhD доктор (Казахстан)
САБИТОВ Жаксылык	– PhD доктор (Казахстан)
ДЮПЮЙ Пауло	– PhD доктор (Казахстан)
КАРА Абдукап	- Доктор, профессор (Турция)
ШАМИЛЬОГЛУ Юлай	– PhD, профессор (США)
АЙТПАЕВА Гулнара Амановна	- доктор филологических наук, профессор (Кыргызстан)
Радивожевич Мильяна	- PhD, ассоциированный профессор (Великобритания)

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Этнология / Ethnology / Этнология

<i>Артықбаев Ж.О.</i> "Бап тәңірі" - Орталық Азия халықтарының руханият және дүниетаным ескерткіші <i>Artykbaev Zh.O.</i> "Bap tengri" is a monument to the spirituality and worldview of the peoples of Central Asia	
<i>Артықбаев Ж.О.</i> "Бап тенгри" - памятник духовности и мировоззрения народов Центральной Азии.....6	6
<i>Ибадуллаева З.Ө.</i> Қазақ этномәдениетінің белгілер жүйесіндегі "сүйек" ұғымының орны <i>Ibadullayeva Z.O.</i> The meaning of the concept of "bone" in the symbolic system of kazakh ethnoculture	
<i>Ибадуллаева З.Ө.</i> Значение понятия "кость" в знаковой системе казахской этнокультуры.....15	15
<i>Мамедова И.Г.</i> Сефевидтер дәуіріндегі кофеханалар тарихы (тарихи-этнографиялық зерттеу) <i>Mammadova I.G.</i> Coffeehouses of the Safavids period (historical-ethnographic research)	
<i>Мамедова И.Г.</i> Кофейни эпохи Сефевидов (историко-этнографическое исследование).....27	27
<i>Магеррамова С.С.</i> Қарабақ жылқысы <i>Magerramova S.S.</i> Garabakh horses	
<i>Магеррамова С.С.</i> Гарабахские лошади.....35	35
<i>Алиев А.Т.</i> Грузиялық әзірбайжандардың аға буын өкілдерімен қарым-қатынасы (XIX-XX ғасыр басы) <i>Aliyev A.T.</i> Attitudes towards aksakals and aghbircheks among Georgian azerbaijanis (early XIX-XX centuries)	
<i>Алиев А.Т.</i> Отношение к мужчинам и женщинам старшего поколения у азербайджанцев Грузии (XIX - нач. XX вв.).....47	47
<i>Атдаев С. Дж.</i> Түрікмендердің дәстүрлі астық сақтау жолдары <i>Atdaev S.J.</i> Traditional ways of storing grain in turkmen	
<i>Атдаев С. Дж.</i> Традиционные способы хранения зерна у туркмен.....58	58
<i>Аманова Б. Т.</i> Қарабақ халқының үйлену тойы туралы (халық жазушысы Әли Велиевтің шығармалары негізінде) <i>Amanova B.T.</i> About the wedding ceremony of Karabakh people (based on the works of national writer Ali Veliyev)	
<i>Аманова Б. Т.</i> О свадебном обряде карабахцев (по произведениям народного писателя Али Велиева).....71	71
<i>Оспанова А.К., Шораев Б.К.</i> Қазақстанға депортацияланған Қырым татарларының тарихы: архив деректері негізінде талдау <i>Ospanova A.K., Shoraev B.K.</i> History of Crimean tatars deported to Kazakhstan: analysis based on archived data	
<i>Оспанова А.К., Шораев Б.К.</i> История Крымских татар, депортированных в Казахстан: анализ на основе архивных данных.....82	82
<i>Билялова Г.Ә.</i> XIX-XX ғасырлардағы алматылық қазақтар: тарихи талдау <i>Bilyalova G.A.</i> Almaty kazakhs of XIX-XX centuries: historical analyse	
<i>Билялова Г.А.</i> Казахи Алматы XIX-XX века: исторический анализ.....103	103
Қазақстан музейлері/ Museums of Kazakhstan/ Музеи Казахстана	
<i>Рахатова Ж.Т.</i> Шығыс Қазақстан облыстық сәулет-этнографиялық және табиғи-ландшафтық музей-қорығының Солжағалық кешені <i>Rakhatova Zh.T.</i> The Left-Bank complex of the East Kazakhstan Regional Architectural, Ethnographic and Natural Landscape Museum-Reserve	
<i>Рахатова Ж.Т.</i> Левобережный комплекс Восточно-Казахстанского областного архитектурно-этнографического и природно-ландшафтного музея-заповедника.....114	114
Тұлғалар/ Personality/ Персоналии	
<i>Ибадуллаева З.Ө.</i> Ә.Т. Төлеубаев - ғылым жолындағы ұстазым.....122	122
Хабарлар/ News/ Хроники	
<i>Әжіғали С.Е., Әшім Б.Ә.</i> Қазақ этнографиялық ескерткіштану академиялық орталығының ашылу.....124	124

Биялова Г.Ә.¹¹«Алматы қаласы музейлер бірлестігі» Алматы музейі

Алматы қ., Қазақстан

¹e-mail: mira.bilyal@yandex.kz

ХІХ-ХХ ҒАСЫРЛАРДАҒЫ АЛМАТЫЛЫҚ ҚАЗАҚТАР: ТАРИХИ ТАЛДАУ

Аңдатпа. Мақалада еліміздің мәдениеті мен өркениеті тоғысқан ортасы, Жетісудың көркі – Алматы қаласының зиялылары, ірі саяси тұлғалар мен айтыскер ақындар туралы баяндалады. Мыңжылдық тарихы бар көне қаланың өмірі талай рухани байлығымыздың үлгілерін айғақтауда. Соңғы жылдардағы тарихи зерттеулер нәтижесінде ХІХ-ХХ ғасыр аралығындағы Алматы қаласының қазақ тұрғындарының қоғамдық, саяси, рухани, мәдени өмірінің көпшілікке беймәлім беттері ашылды. Көне заманнан келе жатқан жазба құжаттар мен фактілер тарихты сақтаудың басты құралы бола тұрып, қазақ халқының басынан өткен елеулі оқиғалар, тарихи есімдер басқа елдердің тілінде жазылған. Мұндай жазба деректер қала, өлке тарихының мәселелерін зерттеуде маңызды орын алады. Алматы тарихы бойынша жазба деректер (қолжазбалар, шығыс және батыс ерте баспа кітаптары, орыс мұрағат материалдары) Франция, Италия, Иран, Түркия, Сирия, Ұлыбритания, Ресей, Өзбекстан, Қытай, Үндістанның ғылыми орталықтарында, қолжазба қоймаларында сақтаулы. Ғылыми мақалада мұрағаттық зерттеулердің нәтижесінде ХІХ ғасырдың соңы – ХХ ғасырдың бірінші жартысындағы Алматы қаласында өмір сүрген Алаш қозғалысының танымал қайраткерлері Б. Сыртанов, М. Тынышбаев, С. Аманжолов, Ы. Жайнақов, Б. Мәметов т.б., қайталанбас өнер шеберлері Жамбыл, Шашубай, Қатағандардың айтыстарынан тың деректер пайдаланылған.

Кілт сөздер: Алматы, мұрағат, Жетісу, ұлт-азаттық, Алаш, айтыс.

Дәйексөз үшін: Биялова Г.Ә. ХІХ-ХХ ғасырлардағы алматылық қазақтар: тарихи талдау // Мәдени мұра. 2023. №4 (103). 103-113 б.(қаз.)

DOI:<https://doi.org/10.47500/2023.v16.i4.09>

Кіріспе

Алматы қаласының тарихы тәуелсіз Қазақстанның жүріп өткен көп ғасырлық күрделі жолының айғағы. 2016 жылы Париждегі ЮНЕСКО штаб-пәтерінде Алматы қаласының

мыңжылдық мерекесі аталып өтті. Алматы ХІІ-ХІV ғғ. қаланың, сауданың, оның ішінде халықаралық мәдениет пен идеологияның барлық белгілеріне ие болған мекен. Алматыда монета

ауласының (двор) болуы қаланың өзінің өмір сүруін жалғастырғанын және XIII-XIV ғасырларда монета аулаларының бірі ежелгі Алматыда болғанын растайды. Кейінгі тарихи оқиғалар Жетісу аймағын бүкіл Қазақстанның ең елеулі орталығына айналуына негіз болды. Оған Қазақ хандығының қалыптасуы, қазақ халқының жоңғарлармен шайқасуы, Ресей империясының құрамындағы кезеңі, XX ғасырдағы саяси төңкерістер, жаңа қоғамдық құрылымдарды бастан өткізгені дәлел. Яғни, Алматы қаласы халқымыздың ғасырлық құнды материалдық-рухани мәдениетінің үздік үлгілерінің ұйытқысы. 1867 жылы қала мәртебесін алған Верный бекінісі «Үлкен Алматы» станицасынан ары қарай, оңтүстігінде Құлжа көшесімен, батыс жақтан Солдатская көшесімен шектелді. Ташкентке баратын жол үстінде үйлер салынып, оңтүстік бағытта әскери алаңдар тұрғызылды. Осы жылдары алты мыңнан аса қала тұрғындарының көбі әскери адамдар және отбасылар болды. Қалалықтардың саны өсе келе 1870 жылы он екі мыңнан асты.

Материалдар мен әдістер

Өркениет жылнамасында қалалар тарихы аса маңызды орын алады. Алматы туралы зерттеулер қаланың тарихы жүздеген жылдар бойы үзілмегенін дәлелдейді. Ғасырлар бойы мәдениеттердің араласуы қаланың еуразиялық өркениет орталығы ретінде қалыптасуына негіз болды. Зерттеу барысында Қазақстан қалаларының тарихнамасындағы Алматыға байланысты ғылыми зерттеулер саны аз екені анықталды. Мақаланың тақырыбын ашатын, маңыздылығын айғақтайтын тарихи деректер

толығымен архив қорларында әлі де болса көпшіліктің назарынан тыс қалып жатыр. Зерттеудің басты дерек көзі Қазақстан Республикасының Орталық Мемлекеттік мұрағатының құжаттары болып табылады.

Алматының тарихына арналған зерттеулерде жалпылама сипаты немесе жекелеген тақырыптарды қамтыған. Кеңестік зерттеудегі басты кемшілік қаланың тарихы біржақты, Верный кезеңінен басталатыны. Бұл идеологиялық ұстаным сол кездегі зерттеулерге сын көзбен қарауды қажет етеді. Алматының мыңжылдық тарихы қола дәуірінен басталады деген ғылыми тұжырым тұңғыш рет екі томдық «Алматы тарихы» ғылыми басылымында айтылған (Алматы қаласы тарихи., 2010:99). Белгілі археологтар, тарихшылар, шығыстанушылар және Алматы музейінің ғылыми қызметкерлері жазған бұл зерттеуді қаланың мыңжылдық тарихын қамтитын энциклопедиясы деп атауға болады. Бұл ғылыми еңбекте «...Қала тарихы Ресей әскерлері келіп, бекіністің салынуымен, одан кейін Верный қаласының іргесі қалануымен басталды, деген пікір ғана кеңінен насихатталды. Өткенге немқұрайлықпен қараудың көрінісі – ежелгі сақ қорғандарын бұзудан, жаңа жарқын өмірге «кедергі жасаған» ортағасырлық қалашықтардың үстіне құрылыс жүргізуден көрінді» деп, Алматының көне мекен екенін баяндайды (Алматы тарихы, т 1., 2006).

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы тарих және этнология институтының 2010 жылы жарық көрген «Алматы қаласының тарихы тұлғалар келбетінде» атты жинақта қала тарихына қатысты архивтік тың деректер келтірілген (Алматы қаласы тарихи., 2010:99). Мақала жинағында Жетісудағы Алаш

қозғалысының белсенді қайраткері Ы. Жайнақовтың өмірбаяны туралы тың мәліметтер берілген.

Ғалым, заңгер С. Өзбекұлы «Барлыбек Сыртанов» атты мақаласында ХХ ғасырдың басында отаршылдық жүйемен күрескен саясаткер, шығыстанушы, қоғам қайраткері Б. Сыртановтың өмірі және Алматы қаласы туралы ақпарат ұсынылған (Өзбекұлы, 1996).

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Орталық мұрағатының 41-ші, 44-ші, 9-ші, 48-ші, 15-ші қорларынан ХІХ ғасырдың екінші жартысы – ХХ ғасырдың бірінші жартысындағы Алматы тұрғындарының әлеуметтік-демографиялық, экономикалық, діни-конфессиялық жағдайы, ұлттық құрамы т.б. туралы тың мәліметтер пайдаланылды.

Мақаланың мақсаты ХІХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХ ғасырдың бірінші ширегіндегі қазақ тұрғындарының қаланың саяси, мәдени, сауда-саттық, ағартушылық өміріне қосқан үлесін анықтау, зерттеу тақырыбына қатысты архив деректерін ғылыми айналымға енгізу және қаланың мәдени дамуына үлес қосқан тұлғалар туралы ақпарат беру болып табылады. Мақаланы жазу барысында нақтылы фактілік материалдарды талдау, ғылыми зерттеуді салыстырмалы негізде жүйелеу және жинақтау әдістері қолданылды.

Талқылау

ХІХ ғасырдың екінші жартысында Жетісу аймағына Ресей империясының қоныстау саясаты нәтижесінде ежелгі Алматы қаласының орнында Верный әскери бекінісі қаланды. Бекініс тек әскери емес, саяси, әлеуметтік биліктің орталығы болып, 1867 жылы қалаға

айналды.

Белгілі географ, тарихнамашы Н.А. Абрамов 1860 жылдың қазан айында Алматыға келгені баяндалады. Верный бекінісінің негізі орта ғасырлардағы Алмату, яғни «алмалы» қала орналасқан жерде қаланды. 1883 жылы қала тұрғындарының саны 18040, ал 1885 жылы 21521 адамға жетті. Қаладағы Статистикалық комитет 1879 жылы құрылған. Осы кезеңге дейінгі қаладағы қазақтардың саны туралы деректерді шартты деп атауға болады. Қалалық сауда мен қолөнерді дамытумен, сондай-ақ қаланы көгалдандыру бойынша маусымдық жұмыстармен байланысты қазақ халқының көбею үрдісі болғаны сөзсіз. (Алматы тарихы, 2 т., 2009:47)

Архив деректеріне сәйкес 1893 жылы қалалық қазақтар 1038 адамды құрады, яғни қазақтар халықтың жалпы саны 26 405 адамның 4 пайызын ғана құраған. Мұнда қазақтардың бір бөлігі 13153 адамнан тұратын мешандық тапқа (сословие) жазылғанын есте ұстаған жөн. Осы саннан қазақтардың санын есептеу керек. 1911 жылы Верный уезінде 259 370 халықтың 157 357-і қазақтар болған, бұл жалпы санның 60,8 пайызы еді (История Алматы в документах, т.1, 2008: 34).

Қала 1867 жылы Жетісу облысының орталығына айналғанымен саяси емес, әскери және әкімшілік міндетін атқарды, себебі бұл жерде Сібір казактарынан тұратын Жетісу казактар әскері құрылды. Қала үш жағынан казактардың жерімен қоршалып, тек Кіші Алматы жағалауы бойындағы жер қалаға қарады. Казактар жеріне, құрылыс салуға жалгерлік ақыны көтеріп, «патша және отан алдындағы» еңбегі үшін құнарлы егістік және жайылым жерлерді үнемі иемденіп отырған. Берілген жерді өңдей алмағандығынан казактар оны қалаға көшкен мешандар мен шаруаларға

сатып не жалға берген. Шөл және шөлейт далаға қуылған қазақтардың малы өлім-жітімге ұшырады. Жетісу облысында 1883-1897 жылдар арасында жем-шөптің тапшылығынан көшпелі қазақтардың 1096389 мал басы қырылған» (Алматы тарихы, 2 т., 2009:41).

Осындай қилы заманда қалаға қоныстанып, жаңа кәсіптерді игерген немесе байырғы кәсібін жалғастырған қазақтардың саны жыл сайын өсіп отырды. Мұрағат деректері Пушкин және Қазыналық бақтарда көшет отырғызумен, шабындықпен айналысқан жалданған қазақ жұмысшылары болатын (ҚР ОММ, И-44 қор, 38687 іс, 101 парақ). Қазақтардың арасында кәсіби бағбандар да болды. Бүгінде Алматыда атақты бағбан Дүйсембі Жарқымбаевтың ұрпақтары тұрады. Жетісу ауылшаруашылық қоғамының төрағасы Э. Баумның «Дүйсембі Жарқымбаев бағбандық кәсібіндегі шеберлігі үшін марапатталады» деген Мақтау грамотасы Алматы музейінде сақтаулы. Бағбан қазіргі Амангелді көшесінде тұрған. Сол кездегі Алматы көшелері таптық (сословиелік), этникалық немесе тектік белгілері бойынша аталғаны белгілі. Осылайша, қалада Первогильдейская, Мещан, Солдат, Дүнген, Тараншы, Сарт, Қазақ (Қырғыз) (1925 жылға дейін қазақтар қырғыздар деп аталды) және басқа көшелер пайда болды. Соңғы көшенің тұрғындары қазақтар болғаны анық. Кейіннен көшеге Амангелді батырдың аты берілді. Бағбандыққа, бау-бақшалыққа бейім Жетісудің қазақ балалары 1870 жылы Қазыналық бақтың жанынан ашылған бау-бақша училищесінде білім алды. Олардың ішінде 1902 жылы Әбуір Түркебаев училищені ойдағыдай бітіріп, Құрметі шатқалында өзінің бау-бақша мектебін

ашқаны мұрағат деректерінен белгілі (ҚР ОММ, 44 қ, 1 т, 10 іс, 5-6 бб).

1877 жылы ерлер гимназиясының жанынан 16 қазақ баласына арналған пансионат құрылады. Жыл сайын қазақ оқушылардың саны артып отырған. Бұл оқу орнының түлектерінің арасында көрнекті мемлекет, саяси және қоғам қайраткерлері Жетісу облысының Мемлекеттік Думасының депутаты М. Тынышбаев, Санкт-Петербург университетінің шығыс тілдері факультетінде оқуын жалғастырған Б. Сыртанов болды. Кейін Б. Сыртанов «Алаш» партиясы Конституциясының мәтінін жазып, Омбы қаласында шыққан «Дала уалаяты» газетінде көптеген мақалалар жариялайды.

1899 жылы қалада құрылған «Халық ағарту ісін қолдаушылар» қоғамы бұқаралық оқулар мен тегін оқу залдарын, жексенбілік мектептер, бұқаралық кітапханалар, сахналық қойылымдар, концерттер ұйымдастырумен айналысты. Бұл қоғамға қаланың зиялылары белсене араласқан. Олардың ішінде Э.О. Баум, А.П. Зенков, А.А. Шавров, ағайынды Барлыбек және Тұрлыбек Сыртановтар, Б. Шалымбеков болды. Қоғам белсенділерінің ұйымдастыруымен Пушкин қыздар училищесінде, жетім балалар үйінде, түрме мекемелерінде қоғам мүшелері көпшілікті көркем әдебиетті оқуға тартып, тек бір жылдың ішінде 42 кітап оқытылып, физика, география сабақтары және музыкалық қойылымдар өткізілген (ҚР ОММ, 48 қ, 1т, 539 іс, 120).

XX ғасырдың басында қалалық қазақтар арасында таптық стратификация байқалады, олардың ішінен саудамен, ғимараттар мен мектептер салумен айналысатын ірі кәсіпкерлер Қ. Ордабаев,

М. Пусырманов, Б. Жиенқұлов ерекше көзге түседі. Жетісу губернаторының атына хат жазып, Кімасар өзенінің бойынан үш ағаш үй салуға және құрылысқа қажетті ағаш алуға рұқсат алады. Медеу Пусырманұлы салғызған үйде орналасқан орман мектебінің жобасын архитекторлар Поль Гурдэ және А. Зенковтар жасаған болатын. Қазақ тілін меңгерген А. Зенков қазіргі Масанчи мен Қабанбай батыр көшелерінің қиылысында Медеудің ағаш үйі мен моншаның жобасын жасаған деген деректер бар (Алматы қаласының архив қызметі хабаршысы, 2019: 60-61).

Жетісуға аты жайылған кәсіпкер Қали Ордабаев Н. Пугасов, Ы. Ғабдувалиев, З. Тазетдинов «адал саудагерлердің» тізіміне еніп, олардың жылжымайтын мүлкі миллион рубльге бағаланып, Жетісу облысы Халық Комиссарлары Кеңесінің 1918 жылғы 17 мамырдағы Жарлығымен тәркіленді.

Алматыдан Ташкентке дейін аты шыққан, қалада бірнеше үйге иелік еткен ірі кәсіпкер, білімді адам Қали Ордабаевтың есімі ерекше. Анықталған мұрағат материалдарында оның Алматыдағы Копальская 521, Гурде 26, Красноармейская 248, Солдатская 54, Пишпекская 846 және Құлжа көшелеріндегі үйлері туралы мәліметтер бар. (Алматы қаласының ОММ, 390 қор, 5 тізім, 15 іс, 2 парақ). Өз балалары үшін ағартушы Қ. Ордабаев Германиядан гувернант әйелді жалдағаны (суреті қалалық мұрағатта сақталған) және Қ. Ордабаевтың қызы Гүлжиһан Ғалиева Қазақстанның Халық әртісі атанып, Қазақ циркінің, эстрадалық-цирк училищесінің бастауында тұрды, «Гүлдер» эстрадалық ансамблінің негізін қалаушылардың бірі болған. «Бай қызы» деген атаумен қудалауға ұшырап, оқып жүрген институттан шығарылып,

КСРО Халық Комиссары төрағасының орынбасары Тұрар Рысқұловтың қолдауының арқасында оқуын қайта жалғастырып, Қазақстанның мәдениетіне елеулі үлес қосқан.

1917-1920 жылдардағы саяси және азаматтық қақтығыстар кезінде қазақ жұмысшылары мен қолөнершілері «Мұсылман жұмысшыларының біріккен одағы мен қара жұмысшылар одағының» негізін құрады.

1917 жылы сәуірде Алматы қаласында 83 делегат қатысқан Жетісу облыстық қазақ съезі өтті. Съезд төралқасының төрағасы болып ерлер гимназиясының түлегі, көрнекті саяси қайраткер Ыбырайым Жайнақов, оның жолдастары болып Қ. Ордабаев пен А. Құдайбергенов сайланды. Съезд тарихи шешім қабылдап, Орал, Торғай, Ақмола, Семей және Жетісу облыстарында арнайы рухани жиналыс құрғандығы туралы дерек сақталған (ҚР ОММ, 15 қор, 1 тізім, 1684 іс, 496 парақ).

Жетісу жерінен Мәскеу, Петербор, Қазан, Омбы, Орынбор жоғары оқу орындарынан жоғары білім алған, қазақ мәдениеті, ғылымы, біліміне үлес қосқан көрнекті қоғам қайраткерлері шыққан. XIX ғ. соңы мен XX ғ. басында Санкт-Петербуркте 20 қазақ студенті білім алған. Олардың біреуі жоғарыда аты аталған Барлыбек Сыртанов Верныйдың ерлер гимназиясының үздік түлектерінің бірі болып, Санкт-Петербург университетінің шығыс тілдері факультетіне түседі. Оны үздік бітірген соң, Жетісу облыстық басқармасында қызметін жалғастырған.

Қазақ халқының болашағын ойлап, қызмет жасаған Барлыбек Сыртанов қазақ балаларына білім беру мәселесімен айналысады. Облыстық басқармада жауапты қызмет атқара отырып, Жетісудағы Қазан

төңкеріске дейінгі Қазақстандағы үздік оқу мекемелерінің бірі саналған «Мамания» мектебін ашуға қатысады. Бұл мектепте көрнекті саяси және қоғам қайраткерлері Г. Мұсағалиев, М. Тынышбаев, К. Тоғысов және басқа да қазақ зиялылары сабақ берген. Қарағаш ауылында 1899 жылы Маман Қалқабайұлының қаржысына үш сыныптық мектеп ашылады. Кейінірек оның балалары Тұрысбек, Сейітбаттал, Есенқұлдар сегіз жылдық мектеп салады.

«Мамания» мектебінің медреседен айырмашылығы оқушылар арнайы білім алу үшін қажетті өндірістік дағдылар алатын болған. Кедей отбасының балалары тамақпен және интернатта жатар орынымен тегін қамтамасыз етілді, тегін оқулықтарды пайдаланды. Орынбор, Уфа, Қазан қалаларынан шақырылған оқытушылар келісім-шарт бойынша қызметке алынып математикадан, физикадан, табиғаттанудан, тарихтан сабақ берген. Мектептің үздік оқушылары Ресейге оқуға жіберіліп, мектеп қаржысынан шәкіртақы алып отырған. Қазақ жеріне қайта оралған олардың көпшілігі «Мамания» мектебінде сабақ берді, басқа да ауылдарда жаңа әдіспен жұмыс істейтін мектептер ашады. Біраз жылдан кейін «Мамания» Ақсу, Лепсі, Қапал және т.б. жерлердегі бірінші ұлттық мектептер үшін өзіндік оқу-тәрбие, әдістеме орталығына айналады (Алматы қаласының тарихи тұлғалар, 2010:125).

«Мамания» мектебінің оқытушысы Ғабдолғазиз Мұсағалиевтің «Жетісу қазақтарының жайынан» атты мақаласы 1914 жылы «Қазақ» газетінде жарық көрді, мақалада ХХ ғасырдың басындағы қазақ қоғамының тарихы, саяси өмірі, шаруашылығы, мәдениеті туралы мәлімет берілген. Мақалада: «...Мұнан 40 жыл бұрын бұл жердегі қазақтар

қойларын, жабағыларын сауда-саттық жасап тастап кететін болған. Тоқты бағасы 50 тиын болған. Тайынша 2 сом, тай 4-5 сом болған. Сауда қылып мал сатушылар Хиуа, Бұхара саудагерлері еді, қазақ ішіне Азия тауары көп тарайтын еді. Орыстар Жетісуға келді. Мәскеу байларынан кездемелерін қазақ ішіне әкеліп 2-3 есе пайдасына сатқан, қазақ ішіндегі бос есебінде жатқан жүн, жабағы, тері һәм аяқты малды арзан алып, алыс базарға апарып, көп пайда көрушілер татарлар болды. 10-15 жылдан бері қазақтың малы аса кеміп бұрынғы байлықтарының төрттен біріндей-ақ қолдарында байлық қалған» (Туған өлке, 2003: 27-34) деп, қазақ қоғамының сол кезеңдегі өмірі туралы баяндайды.

ХХ ғасырдың басындағы Жетісудың қоғамдық-саяси тарихында Алаш қозғалысының көрнекті қайраткерлері, Жетісудың «Алаш» партия ұйымының мүшелері С. Сабатаев, С. Аманжолов, И. Жайнақов өз өмірлерін империялық қанаушылықпен күреске арнады. Ыбырайым Жайнақов 1884 жылы Үлкен Алматы болысында дүниеге келген, 1902 жылы Верный ерлер гимназиясын бітіріп, Жетісу облыстық басқармасында қызмет еткен. 1910 жылы 21 қазан күні Ұзынағаш мекенінде Б. Сыртанов, Н. Дәулетбақов басқарған съезге қатысқан, Ы. Жайнақов қазақ халқының мүддесін қорғау жолында еңбек сіңірген ұлт тұлғасы болды (ҚР ОММ. 9 қор, 1тізім, 14 іс, 1парақ).

Бұл съезд шешімімен Жетісу жеріне Ресей шаруаларының қоныс аударуын тоқтату қажеттілігі талап етіліп, Б. Сыртанов пен Д. Сауранбаев Петерборға арнайы петиция жеткізетін болды. 1917 жылы 12 сәуірде Верный қаласында Ыбырайым Жайнақов төрағалық еткен Жетісу облыстық

қазақ-қырғыз съезі өткізіліп, съезде мемлекеттік құрылыс, дін, баспасөз, ұлтаралық қарым-қатынас т.б. мәселелерді қарастырды. Қытайдан қайтқан қазақ-қырғыз босқындарына ыңғайлы жер беруді, тамақ ішетін пункттерді ұйымдастыруды, ақшалай жәрдем етуді қолға алды (Алматы қаласы тарихи тұлғалар, 2010: 95, 96).

Жетісу облыстық Қазақ комитеті Уақытша үкімет құрған Бас жер комитетінің жергілікті басқармаларына өз өкілдерін енгізу арқылы жер мәселесінің қазақтар мен қырғыздар пайдасына шешілуін қадағалауға алды. Ы. Жайнақов 1918 жылы қаңтарда екінші Жетісу облыстық қазақ-қырғыздарының съезі қабылдаған қаулымен Алаш милициясын құруға атсалысқан. Алайда, Түркістанда қарулы қақтығыстардың нәтижесінде билік Кеңес үкіметіне өтіп, Ы. Жайнақов бірқатар қазақ қайраткерлерімен абақтыға жабылады. Кейіннен абақтыдан қашқан Ы. Жайнақов Қытайға өтіп, сол жерде 1938 жылы түрмеде қаза болды (Алматы қаласы тарихи тұлғалар, 2010: 98).

Жалпы сол кездегі Алматы қаласындағы ерлер гимназиясының түлектерінің қоғам қайраткерлеріне, саясаткерлерге айналуында Барлыбек Сыртановтың ықпалы жоғары болды. Б. Сыртановтың шәкірттерінің бірі Мәскеудегі Лазарев Шығыс тілдері институтын бітірген Сатылған Сабатаев облыстық басқармада аудармашы болып еңбек еткен. Мәскеу ауыл шаруашылығы институтында екінші мамандық алған С. Сабатаев Жетісудағы қазақтан шыққан тұңғыш агроном-ғалым болған (ҚРММ, 44 қор, 1 тізбе, 21507 іс, 1 парақ).

Алматылық қазақ зиялыларының бірі Қазан университеті заң факультетінің түлегі Садық Аманжолов

«Алашорданың» бүкіл съездеріне Жетісу облысынан делегат ретінде қатысқан. Сол съезде Жетісудан Алашорда үкіметіне мүшелікке сайланады. Кейін Шәуешекте «Алаш» әскери жасақтарын құруға қатысқан, ашаршылықтан күйзелген қазақтарға көмек комитеттерін ұйымдастырған. Қуғын-сүргін көріп елге оралған соң, Мәскеу, Бішкек, Ташкент қалаларында қызмет еткен (Төлепберген, 2008:140).

Жетісудағы тұңғыш кәсіби дәрігерлердің ішінде Ы. Жақсылықов, Б. Шалымбеков, Н. Жақыпбаевтар болды. Бақия Шалымбеков қаладағы алғашқы қазақ фельдшері болатын, Омбы фельдшерлік мектебін бітірген жас Бақияны генерал Г.А. Колпаковский Алматы қаласына жұмысқа шақырады. 1885 жылдан бастап Б. Шалымбеков уездік дәрігер И.И. Соболевскиймен бірге дәрігерлік қызмет еткен (ҚР ОММ, 44 қор, 48 тізім, 757 іс, 7 парақ).

XIX-XX ғасырлардағы Алматыдағы қазақ халқының қоғамдық-саяси, рухани, мәдени өмірі халық арасында ерекше құрметке ие болған ақындардың шығармашылығында көрініс табады. Ел арасындағы мейрам ақындарсыз өтпеген. Жамбылдың, Құлмағамбеттің, Шашубайдың, Бөлтіріктің, Майкөттің, Бақтыбайдың, Тезектің, Таңжарықтың, Қатағанның, Әсеттің, Сараның, Қойдымның айтыстары ауыз әдебиетінің нағыз үлгілері болып тарихта қалды.

1885 жылы көпес Қожамбердінің үйінде Жамбыл мен Құлмағамбеттің әйгілі айтысы өткен. Ұлы Жамбыл 1909 жылы көпес Байбұлан Жиенқұловтың үйінде өткен Шашубаймен өткен айтысқа да қатысқан. Байбұлан Құнанбай қажының әпкесіне үйленген, Тезек сұлтанның туысы болған. Жомарттығымен ерекшеленген Байбұлан қайырымдылықпен айналысып,

ел арасында үлкен құрметке ие тұлға болды. Батыр Райымбектің қабірінің жанына жерленген.

1890 жылы Алматы қаласында Байбұлан байдың үйінде Жетісудың түкпір-түкпірінен жиналып үлкен айтыс өткізіледі. Орта жүздің найман елінен шыққан ағайынды Барлыбек пен Тұрлыбекті Шашубай ақынға былай жырлаған:

Барлыбек, Тұрлыбек, Бақия тамам төре,

Бұлар да неше мұқам білген айлай.

Жетісудың тілеулі тағы боп тұр.

Бұлар да заманында бір шар айнай.

Ұлық боп Ұлы жүзге болған төре,

Не қылғанмен бұлардың орны өзге.

Басшы боп Ұлы жүзге қарап тұр ғой,

Ие боп осы күнде сіздерге де.

Барлыбек Сыртанов сол қилы заманда «сот кеңесшісі, Жетісу облысының әскери губернаторы жанындағы ерекше тапсырмаларды орындаушы қызметкері» деген лауазымында болған ұлт зиялысы, қазақ халқының мүддесін қорғап, қазаққа қызмет жасау жолында өз өмірін арнаған ұлт тұлғаларының бірі болды. Шашубай ақын жырында айтылған: Барлыбек Сыртановтың ағасы Тұрлыбек, Жетісу облыстық басқармасында тілмаш болып қызмет жасаған. Жоғарыда аты аталған алғашқы қазақ фельдшері Б. Шалымбеков қала ауруханаларында белгілі дәрігер И.И. Соболевскиймен бірге жұмыс істеп, халыққа қызмет жасаған ұлт азаматтарының бірі (ҚР ОММ, 44 қ, 48 т, 757 іс, 5 п).

Барлыбек Сыртанов Жетісу облыстық басқармасынан 1908 жылы жұмыстан шығып, құпия түрде қазақ өлкесін Ресей отарлауынан шығаруды көздеген жарғы әзірледі. Бұл жарғыда отаршылдықтан босау жолдары қарастырылған еді. Барлыбек Сыртановтың қолтаңбасы

бар Санкт-Петербургке Әскери генерал-губернаторға, Қоныс аудару басқармасына жазған өтініштері, «Травяные растения (способ употребления его)» қолжазбасы және жеке басының түпнұсқа суреті Алматы музейінің қорында сақталған.

Қорытынды

Ел арасында танымал болған зиялылар, ғалымдар, ақындар Алматы қаласының қоғамдық, саяси, мәдени, білім-ағарту салаларында қызмет атқарып, қаланың дамуына өз үлестерін қосты. Мақалада мыңжылдық тарихы бар саяси, идеологиялық жағынан маңызды қала өмірі туралы жан-жақты ақпарат берілді. XIX ғасырдың соңы мен XX ғасыр басында Алматы қаласының мәдени дамуына және білім мен ғылымының қалыптасуына өзіндік қолтаңбасын қалдырған ұлт тұлғалары туралы тың мәліметтер ұсынылды. Сондай-ақ, қазірге дейін архив деректері негізінде толық зерттелмеген қазақ зиялыларының қызметі және Ресей отаршылдық жүйесіне қарсы ұлт болашағы үшін жасаған істері мен қоғамдық рөлі анықталып, жеке тұлғалардың есімдері дәріптеледі. Олардың ішінде жоғары білім алған түрлі салаларда қызмет еткен саясаткерлер, дәрігерлер, тұңғыш инженерлер, мемлекет қайраткерлері туралы архив деректері тарихи әдіс тұрғысынан зерттеуге алынды. Сол кезеңде қалада өмір сүрген мектеп салу жұмыстарына белсене қатысқан, сауда-саттықпен айналысқан тұлғаларға жекеше тоқталдық.

Алматы қаласының негізі орыс зерттеушілері деректерінде келтірілгендей, XIX ғасырда ғана пайда болған жаңа бекініс емес, тарихы терең әр заманда өзінің ерекше мәртебесі болғанын, еліміздің рухани орталығы, тарихи қала болғанын бүгінгі зерттеулер дәлелдеп отыр.

Дереккөздер

ҚР ОММ, 44 қор, 48 тізім, 757 іс, 5 парақ.
 ҚР ОММ, И-44 қор, 3 тізім, 38687 іс, 101 парақ.
 ҚР ОММ, 44 қор, 1 тізім, 10 іс, 5-6 бб.
 ҚР ОММ, 48 қор, 1 тізім, 539 іс, 120.
 ҚР ОММ, 44 қор, 48 тізім, 757 іс, 7 парақ.
 ҚР ОММ, 15 қор, 1 тізім, 1684 іс, 496 парақ.
 Алматы қаласының ОММ, 390 қор, 5 тізім, 15 іс, 2 парақ.

Әдебиеттер

1. Сәденова А.Ж., 2019. Медеу Пұсырманұлының шыққан тегі. Алматы қаласының архив қызметі хабаршысы. № 2 (25) – 174 б.
2. Махаева А.Ш., 2010. Жайнақов Ыбырайым. Алматы қаласының тарихи тұлғалар келбетінде: Мақалалар жинағы. Алматы. – 335 б.
3. Алматы тарихы. Т 2. 2009. Алматы: Credos. – 702 б.
4. Өзбекұлы С., 1996. Барлыбек Сыртанов. Алматы: Жеті жарғы. – 170 б.
5. Сыртанов Барлыбек. Жетісу. 2004. Алматы: Арыс. – 702 б.
6. Төлепберген Б., 2008. Мәңгі жас Алаш идеясы. Алматы. – 200 б.
7. Мұсағалиев Ф. Жетісу қазақтары жайында. 2003, //Туған өлке, №1-2 – 208 б.
8. История Алматы в документах. Т.1 / ред. Б.Г. Аяган. 2008. Алматы: Қазақ энциклопедиясы. – 320 с.

Reference

1. Sadenova A. Zh., 2019. Medeu Pusyrmanulynyn syqqan tegin.[Origin of Medeu Pusyrmanov]. Almaty qalasynyn arhiv qyzmeti habarshysy. № 2 (25). 174 p. [in Kazakh].
2. Mahaeva A. Sh., 2010. Jainakov Ybrahym. Almaty qalasynyn tarihi tulgalар kelbetinde. Makalalar jinagy. Almaty – 335 p. [in Kazakh].
3. Almaty tarihy [History of Almaty]. Vol 2. 2009. Almaty: Credos. 720 p. [in Kazakh].
4. Ozbekuly S., 1996. Barlybek Syrtanov. Almaty: Zheti zhargy – 170 p.. [in Kazakh].
5. Syrtanov Barlybek., Zhetisu. 2004. (Almaty: Arys – 702 p). [in Kazakh].
6. Tolepbergen B., 2008. Mangi zhas Alash ideyasy. [The idea of Forever Young Alash]. Almaty. – 20 p. [in Kazakh].
7. G. Musagaliyev. Zhetisu qazaqtary zhajynda [About the Kazakhs of Zhetysu]. 2003. // Tugan olke. No.1-2 – 208 p. [in Kazakh].
8. Istoria Almaty v dokumentah. T.1 [History of Almaty in documents] / red. B.G. Aiagan. 2008. Almaty: Qazaq ensiklopediasy. – 320 s. [in Russian]

Билялова Г.А.¹

¹Музей Алматы «Объединения музеев г. Алматы»

г. Алматы, Казахстан

¹e-mail: mira.bilyal@yandex.kz

КАЗАХИ АЛМАТЫ XIX-XX ВЕКА: ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация. В данной статье рассматривается роль казахской интеллигенции, политических деятелей в истории города, стоявшего на перекрестке цивилизаций. Исторические исследования последних лет выявили малоизвестные страницы общественной, политической, духовной, культурной жизни казахского населения города Алматы на рубеже XIX-XX веков. Письменные источники, с древних времен являющиеся основным инструментом передачи событий, фактов и имен, связанных с историей казахского народа, написаны на разных языках. Эти письменные данные занимают важное место в изучении проблем истории города, края. Письменные источники по истории Алматы (рукописи, ранние печатные книги Востока и Запада, российские архивные материалы) хранятся в научных центрах, рукописных хранилищах Франции, Италии, Ирана, Турции, Сирии, Великобритании, России, Узбекистана, Китая, Индии. В статье использованы новые данные об айтысах известных акынов Жамбыла, Шашубая, Катагана, о жизни и деятельности видных деятелей движения Алаш, живших в городе Алматы конца XIX - первой четверти XX века Б. Сыртанова, М. Тынышбаева, С. Аманжолова, Ы.Жайнакова, Б. Маметова и др.

Ключевые слова: Алматы, архив, Жетысу, национально-освободительное, Алаш, айтыс.

*Для цитирования: Билялова Г.А. Казахи алматы XIX-XX века: исторический анализ // Мәдени мұра. 2023. №4 (103). 103-113 с.(рус.)
DOI: <https://doi.org/10.47500/2023.v16.i4.09>*

Bilyalova G.A.¹

¹Almaty Museum

«Association of Museums of Almaty City», Almaty

¹e-mail: mira.bilyal@yandex.kz

ALMATY KAZAKHS OF XIX-XX CENTURIES: HISTORICAL ANALYSE

Abstract. This article examines the role of the Kazakh intelligentsia, political figures in the history of the city, which stood at the crossroads of civilizations. Historical studies of recent years have revealed little-known pages of the social, political, spiritual, cultural life of the Kazakh population of Almaty at the turn of the XIX-XX centuries. Written sources in different languages related to the history of the Kazakh people were found. Such written data occupy an important place in the study of the problems of the history of the city, the region. Written sources on the history of Almaty (manuscripts, early printed books of the East and West, Russian archival materials) are stored in scientific centers, manuscript repositories of France, Italy, Iran, Turkey, Syria, Great Britain, Russia, Uzbekistan, China, India. The article uses new data on the aitys of famous akyns of Zhambyl, Shashubai, Katagan, about the life and activities of prominent figures of the Alash movement who lived in Almaty at the end of the XIX - first quarter of the XX century B. Syrtanov, M. Tynyshbayev, S. Amanzholov, Y.Zhainakov, B. Mametov, etc.

Keywords: Almaty, archive, Zhetysu, National Liberation, Alash, aitys.

For citation: Bilyalova G.A. Almaty kazakhs of XIX-XX centuries: historical analyse// Madeni mura. 2023. №4 (103). 103-113 p. (eng.)

DOI: <https://doi.org/10.47500/2023.v16.i4.09>

Автор туралы мәлімет:

Билялова Гүлмира Әлімғазықызы – Алматы музейі «Алматы қаласы музейлер бірлестігі», ғылыми қызметкер. Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, Қабанбай батыр ат. көше, 132

ORCID - 0000-0003-0303-8314

Сведения об авторе:

Билялова Гүлмира Алимгазиевна – Музей Алматы «Объединения музеев г. Алматы», научный сотрудник, Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Кabanбай батыра 132,

ORCID - 0000-0003-0303-8314

Information about the author:

Bilyalova Gulmira Alimgazyevna –, Researcher, Republic of Kazakhstan, Almaty, Kabanbay batyr st. 132,

ORCID - 0000-0003-0303-8314

Журналдың құрылтайшысы және меншік иесі –
Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі

11.03.2020 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық
келісім министрлігінде тіркелген. Күәлік №KZ74VPY00021104

Бас редактор – Сыдықов А.Ж.
Жауапты редактор – Исақов Қ.А.
Редакторлар – Оспанова А.К.,
Смағұлова Б.С.,
Ақпанбекова Ғ.Р.,
Султанова А.К.,
Суретші-дизайнер – Смайлова А.Б.

Редакцияның мекен-жайы:
010000, Астана қаласы,
Тәуелсіздік даңғылы, 54,
Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі
6-блок, 6-қабат, 618-бөлме

Байланыс телефондары:
+7 (7172) 91 90 35; 335, 663, 664, 641 (ішкі)
Журнал сайты: <https://madenimura-journal.kz>
e-mail: journal.madenimura@gmail.com

Журналдың Instagram
парақшасына QR-код

Журналдың Facebook
парақшасына QR-код

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады

Басуға 15.12.2023 ж. қол қойылды.
Пішімі 205 x 275 мм. Офсеттік басылым 4 + 4.
Шартты баспа табағы 16,62.

Таралымы 200 дана

«Big Dream» баспаханасында басылды.

Баспахана мекен-жайы:
Астана қ., Байсейітова к.,114/2
377-074, 87024848813.